

ВПРОВАДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ ОРГАНІЗАТОРІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано впровадження літературного краєзнавства в систему підготовки організаторів туристичної діяльності.

Ключові слова: літературне краєзнавство, туризм, літературний процес.

Мета статті: науково обґрунтувати доцільність вивчення літератури рідного краю як засобу формування художніх смаків, задля збагачення та розширення змісту професійної підготовки фахівців туристичної галузі.

Завдання статті:

1) продемонструвати потужні формуючі можливості літературного краєзнавства;

2) довести, що література рідного краю відіграє важливу роль у формуванні художніх смаків молоді;

3) проаналізувати основи майбутньої теорії літературного краєзнавства з часів античності до сьогодні;

Література рідного краю, попри повсякденне акцентування уваги на відродженні національної духовності, часто залишається відстороненою від навчально-виховного процесу в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах.

Осмилення ролі літературного краєзнавства на тлі культури, пошук автентичності неможливі без живого інтересу до літературної та історичної спадщини рідного краю. В останні роки наша держава стоїть перед завданням презентації власного історико-культурного надбання перед європейською та світовою спільнотою. А це можливо не лише за умови проведення узагальнюючих інтегративних досліджень літературного процесу України в цілому, але й за умов глибокого, системного вивчення літератури кожного окремого регіону нашої держави. Роль таких досліджень полягає насамперед в накопиченні фактографічного матеріалу, якого в наш час ще недостатньо.

Одне із пріоритетних завдань впровадження літературного краєзнавства в систему підготовки організаторів туристичної діяльності вбачаємо в активізації інтересу до цього важливого аспекту туристичної освіти. Суттєвим є забезпечення студентів необхідними знаннями з літератури рідного краю, відповідною методикою їх впровадження. Розробити і донести до кожного студента систему методів та прийомів викладання літературного краєзнавства на основі інноваційних педагогічних технологій – чи не найважливіше завдання викладача.

З іншого боку, існує потреба в трансформації існуючих наукових досліджень у галузі літературного краєзнавства для широкого загалу. І цю функцію якнайкраще здатні виконати саме педагоги-практики, які можуть стати реальними співучасниками дослідження літератури рідного краю.

На літературний процес останнього десятиліття вплинули кардинальні суспільно-політичні зміни, що відбулися в Україні. Це і проголошення незалежності, і початок формування української держави, і зміни в системі освіти національної школи. Сьогодні активізуються естетичні пошуки, утверджується розкутість художнього мислення, інтеграція у світовий літературний процес із його філософсько-естетичним розмаїттям. Художня свідомість сучасного письменства

знає глобальних змін та переорієнтації, відбувається переоцінка життєвих та естетичних цінностей – зрештою, завершується ще одна літературна епоха і на наших очах постає і формується нова якість художнього слова. Великі освітні, розвиваючі та виховні можливості для формування молодого людини має література.

І саме література рідного краю відіграє важливу роль у формуванні художніх смаків молоді. Однак потужні формуючі можливості літературного краєзнавства не достатньо використані. Викладачі звертаються до літературно-краєзнавчих матеріалів, але епізодично, безсистемно. Через це і отримують малоефективні результати.

Ми усвідомлюємо пізнавальні, емоційно-розвиваючі, творчі потенції літературного краєзнавства, його можливості як джерела формування художніх смаків. І в першу чергу слід відзначити, що переважає погляд на літературне краєзнавство як на другорядний матеріал. Переважно педагогами усвідомлюються його пізнавальні можливості, ставляться як до джерела знань про минуле; погоджуються, що використання літературно-краєзнавчих матеріалів зміцнює патріотичні почуття, національну самосвідомість. І лише деякі аспекти літературної, культурної історії краю усвідомлюються також в їх формуючих можливостях.

Використання літературно-краєзнавчих матеріалів як засобу формування художніх смаків молоді не відповідає потребам часу, що робить суттєвими пошуки шляхів практичної реалізації формуючих можливостей літературного краєзнавства. І саме література рідного краю є одним із найефективніших засобів формування літературних уподобань та художніх смаків. Це і найкращий засіб патріотичного виховання, засіб поглиблення знань з літератури і розвитку пізнавальних інтересів молоді. Людина бачить і уявляє батьківщину крізь призму сприймання найдорожчих для неї місць. Батьківщина починається там, де народився, де пройшли дитячі роки, де живуть близькі, рідні, знайомі. Стверджуємо, що у процесі національного виховання особливо важливе значення має краєзнавчий матеріал, який поглиблює інтерес до знань, допомагає краще зрозуміти певну історичну епоху, зміцнює любов до свого краю, до України.

Тому є потреба науково обґрунтувати доцільність вивчення літератури рідного краю передусім як засобу формування художніх смаків, а також сприяти пошуку найбільш ефективних шляхів, які зроблять літературне краєзнавство цікавим і корисним. Якими б досконалыми не були сучасні програми, вони не можуть охопити всю літературну творчість кожного куточка України.

Таким чином, основною вимогою, що постає перед вивченням літератури, є вивчення її в єдності загальнолюдських, національних і місцевих виявів, що дозволяє в окремому бачити вияви загального, а загальне осмислювати з погляду його конкретного значення. Під час вивчення біографії та творчості письменника з рідного краю формуються почуття національної гідності, патріотизму, любові до землі, на якій народилися і вирости. Допомогти формувати такі почуття може літературне краєзнавство, яке є джерелом національного самоусвідомлення, виразником історичного буття народу, оскільки розкриває риси характеру українців, відображає звичаї, традиції в певному регіоні України, боротьбу за збереження своєї ідентичності.

Основи майбутньої теорії літературного краєзнавства є дуже давніми; їх започаткування варто розглядати з часів античності. Так, художніми творами, в яких яскраво розкрито історію та життя країни, можна вважати поеми Гомера “Іліада” та “Одіссея”: вони побудовані на міфі про Троянську війну, але сам міф має історичну

основу. Зображуючи події кінця XIII ст. до н.е. – війну Трої та ахейських племен, – Гомер відтворив історичні обставини та тогочасні реалії. Зазначені твори мистецтва є грандіозною “енциклопедією давнини”, в якій розкрито матеріальну культуру гомерівського суспільства, його соціальне та духовне життя, зокрема суспільний лад, взаємини, ремесла, технічну культуру тощо. Тобто поеми можна вважати не лише зразками художньої літератури архаїчної Греції, а й своєрідним народознавчим джерелом, художнім відтворенням тогочасного буття країни, яскравим зразком літературної краєзнавчої пам’ятки.

Важливими в аспекті аналізу досліджуваної проблеми є положення праць філософів. Аристотель, наприклад, вважав, що людина за своєю природою – істота державна; природа держави стоїть перед природою індивіда та сім’ї, оскільки необхідно, щоб ціле передувало своїй частині.

Тотожні думки висловлював філософ Ф. Гегель, який стверджував, що кожна людина є сином свого часу і народу, тому логічно робимо висновок – письменник як представник певної історичної епохи і суспільства своєю творчістю безпосередньо пов’язаний з ними, а тому повноцінне сприйняття його творів уможливується за умови розуміння сутності та особливостей відповідного історичного періоду, тогочасних суспільних відносин, стосунків митця, географії відтвореного краю тощо.

На думку іншого філософа – І. Фіхте – людина у своєму розвитку повинна оволодіти національною культурою і на цій основі загальнолюдською, що передбачає об’єктивну закономірність вивчення літератури та в цілому культури своєї нації – ментальності, звичаїв, традицій, побуту тощо – і безперечно, впливає на формування світобачення, світосприйняття, творчий доробок кожного письменника.

Ідеї народної культури, української ментальності розкрив у своїх працях видатний філософ-просвітитель, гуманіст, письменник і педагог Г. Сковорода (XVIII ст.). Його байки як повчальний засіб сюжетами та системою образів максимально наближені до життя та пов’язані з народною педагогікою.

Розглянемо праці відомих істориків, народознавців, літературознавців, педагогів XIX ст. в аспекті їх дотичності до теорії літературного краєзнавства.

Особливе значення для дослідження мають думки визначного педагога і психолога К. Ушинського, який зазначав, що у процесі вивчення літератури “потрібно мати на увазі підготовку матеріалу для майбутнього вивчення історії літератури і не тільки повідомляти дітям цей матеріал, а й допомагати їм розуміти справжнє значення того чи іншого твору, даючи йому доступну для віку учнів критичну оцінку, наприклад, вірність дійсності тощо” [40, с.32]. Отже, доходимо висновку, що педагогом розроблено питання вивчення художнього твору у зв’язку з його історичною основою, з життям, що означає розгляд подій, явищ, які послугували виникненню художнього твору, стосунків, поглядів його автора тощо, а отже – й літературно-краєзнавчу діяльність учителя та учнів.

У творчому доробку українського вченого М. Грушевського особливе місце посідають праці “Історія України-Руси” та “Історія української літератури”. Ці твори є енциклопедією історії, побуту, культурного і суспільного життя української нації, отже, і основою для розвитку сучасного літературного краєзнавства, народознавства та українознавства. Заслуговують на увагу думки науковця про зв’язок літератури з життям. Історію і літературу учений трактував як людське життя і, відповідно, його відбиття в словесній творчості. У багатьох працях ученим проаналізовано культурні

надбання української нації, діяльність культурно-освітніх установ, наприклад, Товариства ім. Т. Шевченка, описано літературні пам'ятки України та інше.

У працях політолога, історика, фольклориста, публіциста і літературного критика М. Драгоманова (друга половина XIX ст.) знайшли відтворення як історія, культура, суспільні процеси XIX століття в Україні, так і прогресивні погляди вченого на розвиток української освіти, способи культурного розвитку нації. Значущими і новаторськими є думки М. Драгоманова про потребу прилучення українців до світової культури. У праці “Чудацькі думки про українську національну справу” він стверджував: “Найспорше пішло б те оновлення культури, якби наша письменська громада взялась рішуче вчитись європейським мовам та просто увійшла в прями стосунки з європейською наукою, письменством і політикою” [18, с.367].

У підході до розгляду суспільних процесів учений стояв на позиціях історизму. Лише історико-діалектичний погляд, на його думку, може сприяти неупередженій, суб'єктивній оцінці явищ, подій та діяльності окремих людей. У статті “Шевченко, українофіли і соціалізм” він зазначав: “Кожного чоловіка, кожного писателя тоді тільки можна оцінити як слід, коли роздивимось на нього власне історичним об'єктивним поглядом, та ще й на ґрунті тієї громади, в якій він виріс і працював” [18, с.25].

Ідеї М. Драгоманова, К. Ушинського про народність навчання у подальшому розвинула у своїх працях С. Русова, яка вважала, що саме такий спосіб виховання формує національний характер, національну психіку особистості [31]. Педагог наголошувала, що в основі навчально-виховного процесу повинні бути історичні національні традиції; лише тоді учень зможе по-справжньому поважати культурні здобутки інших народів, якщо він глибоко усвідомить і сприйме духовну скарбницю власного.

Відомий український дослідник В. Антонович (друга половина XIX ст.) своєю творчою працею посів особливе місце в українській, слов'янській та європейській історіографії. Його ґрунтовні дослідження історії, культури, зокрема архітектури, танців, науки і літератури, орнаментики, живопису тощо, ментальності, громадських ідеалів, звичаїв українців (порівняно з іншими націями) у працях “Три національні типи народні”, “Твори Шевченка, зміст яких відображає історичні події”, “Про українофілів та українофільство” та інших можна вважати теоретико-енциклопедичною основою (підвалинами) сучасного літературного краєзнавства, народознавства, етнографії.

Ось як, для прикладу, розкриває вчений особливості етичності та ментальності трьох споріднених народів: українського, польського і російського, що, вважаємо, мало вплив і на формування культури цих націй в цілому, зокрема і літератури: “Народній характер складається з якостей природжених і вжитих культурою... Етика – річ вселюдська, тільки етика у різних народів складається неоднаково, різно. Українець-русин вважає за етичне все те, що справедливо. У великоруса виступний етичний пункт – сила; він поперед усього звертає увагу на те, факт дужий, чи не дужий. У поляків виступний пункт – приємність, любість; коли який-небудь факт приємний – він повинен бути, а прикрий – не повинен. Етика в суспільнім життю – це одна з найголовніших заснов людського життя, поведження і на останку добробуту” [1, с.101].

Окрім культурно-наукових, історико-етнографічних досліджень, В. Антонович приділяв належну увагу “обласницьким” (крайовим, регіональним) дослідженням України.

Важливе значення в аспекті досліджуваної проблеми мають педагогічні статті та художні твори І. Франка, в яких великим українським просвітителем було розроблено питання змісту та методики викладання художньої літератури.

В оповіданні “Борис Граб” письменником розкрито власне бачення означеного – учитель літератури Міхонський навчає свого учня в системі найкращим зразкам світової літератури таким чином: насамперед, вважає він, потрібно глибоко проникнути у зміст твору, уважно прочитавши його (“планіметричне читання”), а потім на основі історизму пов’язати його з життям, з конкретними історичними обставинами (“стереометричне читання”). Безумовно, таке самостійне й усвідомлене вивчення художнього твору сприяє особистісному та ґрунтовному його розумінню, літературно-краєзнавчій діяльності учнів, що, власне розкриває як прогресивні переконання І. Франка, так і його вклад у розвиток освіти та методики викладання літератури.

Значущими для розвитку літературного краєзнавства вважаємо праці визначних методистів другої половини ХІХ ст. В. Стоюніна, В. Водовозова та В. Острогорського. У відомій праці В. Водовозова “Чи існує теорія словесності та за яких умов можливе її існування?” вчений стверджував, що література – це злиття образу та ідеї, письменник, “зображуючи життя, представляє його в ідеї, тобто зосереджує різноманітні явища в один повний образ. Цим самим він відтворює життя...” [4, с.41]. Тому, вважає методист, вивчати літературу потрібно у зв’язку з життям, з тими подіями, фактами, соціальними умовами, побутом тощо, які відтворені в певних художніх образах. Якщо учні засвоюють твір “сам собою”, навчання стає подібним до такого: “Уявіть собі, якби вам почали показувати картинну галерею і сказали б: “Ось двері, які ведуть до залу італійського живопису: тут Рафаель, Мікеланджело, Тіціан – все імена першої значимості. Але тепер вхід заборонено. Ходімо далі” [4, с.41–42].

Завдання життєвості викладання літератури як одну з “трьох живих сил” вивчення предмета ставив перед викладачем В. Стоюнін. На його думку, педагог “повинен повідомляти їм (учням – І. В.) справжні пізнання, що стосуються природи і людини” [28, с.43]. Учений переконаний, що “кожний справді естетичний твір відображає в собі життя, дійсність, з якою пов’язується багато моральних, суспільних та інших питань. Аналізуючи художній твір, ми неодмінно повинні обговорити його зміст, без чого неможлива навіть ні одна його естетична оцінка; отже, повинні мати справу з різноманітними питаннями життя, чи торкнемося аналізу фактів, чи особистостей та їхніх характерів, чи відносин їх між собою, чи ідеалів самого поета, чи будемо розглядати основну його ідею, ставлення його до дійсності – усе буде наводити нас на питання... життєві...” [35, с.45].

Учень і продовжувач справи В. Стоюніна – В. Острогорський – вважав, що саме літературна освіта – “один з наймогутніших засобів, за допомогою яких юнак набуває зв’язку з батьківщиною і людством” [23, с.10].

Таким чином, можемо зробити висновок, що у працях зазначених методистів розглядалися окремі аспекти порушеної проблеми. Запропонована ними методика вивчення літератури передбачає широку і ґрунтовну літературно-краєзнавчу діяльність як основу тлумачення, роз’яснення літературних творів, умову усвідомленого засвоєння вихованцями змісту твору письменника.

Вивчення літератури рідного краю сприяє насамперед осмисленню його історії, духовного життя, національних традицій, формуванню національної свідомості, патріотизму і є могутнім виховним засобом, що стимулює

самовдосконалення і саморозвиток особистості, для яких приклад вихідця з рідного краю слугує дієвою моральною школою.

Вивчення літературного краєзнавства, організований не на репродуктивному, інформаційно-відтворювальному рівнях, а як навчально-дослідницький процес, дасть змогу збагатити наукові дослідження новими фактами і матеріалами з життя і творчості літераторів регіону, до яких педагоги мають безпосередній доступ, оскільки проживають і працюють у місцевості, пов'язаній з їхніми іменами.

Проілюструємо літературно-культурне різномайття на прикладі короткого аналізу кількох карпатських сіл.

с. Криворівня

Криворівня – село Верховинського району Івано-Франківської області. Походження назви - від звивистих берегів гірської річки Чорний Черемош. В Криворівні відпочивав Іван Франко. На гостину до нього приїздили Леся Українка, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Осип Маковей. Тут по кілька років жили Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, бували Лесь Курбас, Костянтин Станіславський, Ольга Кніппер-Чехова. Тепер у селі діє дім-музей поета.

У Криворівні Параджанов знімав фільм “Тіні забутих предків”. Серед пам'яток села: дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці 1919 р., гуцульська гражда-музей, музеї Франка, Грушевського, Плитки-Горицвіт. Село Криворівня має багату історико-культурну спадщину. У селі діють: Криворівнянська ЗОШ I-III ст. ім. М. Грушевського, Народний дім, Літературно-меморіальний музей Івана Франка, Музей-садиба Михайла Грушевського і Музей-хата-гражда, які підпорядковані Івано-Франківському обласному краєзнавчому музею. Окраса села – церква Різдва Пресвятої Богородиці (збудована 1719 р.) і дзвіниця, що мають статус пам'яток історії та культури України. До початку Першої світової війни село Криворівня тривалий час було улюбленим місцем праці й відпочинку тогочасної творчої і наукової еліти України, яка гуртувалася навколо І. Франка і М. Грушевського. Саме духовно-культурний феномен цього українського села разом із особливістю його рельєфу, що має форму гірського амфітеатру, відзначив В. Гнатюк, назвавши Криворівню “Українськими Афінами”.

с. Зелене

Село Зелене має найбільшу територію у Верховинському районі. У цьому селі проходить кордон (40 км) між Україною і Румунією. В селі Шибене, що належить до Зеленської сільської ради, знаходиться прикордонна застава, від якої через схили Руського Долу і гору Роги іде ґрунтова автомобільна дорога на Румунію. Село простяглось уздовж річки Чорний Черемош (від її витоків з-під гори Комен до Дземброні) на цілих 60 км. Розташоване воно поблизу третьої за величиною гори Українських Карпат – Черногори (Попа Івана), на яку із сусіднього села Шибене прокладено високогірну дорогу через полонину Веснарка, поблизу озера льодовикового походження – Марічейка. По цій дорозі жителі навколишніх сіл у 20-х роках ХХ ст. гуцульськими кіньми привозили будівельні матеріали і брали участь у зведенні кам'яного двоповерхового будинку і круглої вежі астрономічної обсерваторії на Черногорі. Село було одним із центрів Гуцульського повстання 1920 р. Тут народився і жив талановитий народний композитор і скрипаль В. Грималюк (Могур), який у 1971 р. став лауреатом Міжнародного музичного конгресу в Москві за виконання в Концертному залі ім. П. Чайковського власної сюїти “Ранок на полонині”. Музична капела В. Грималюка брала участь у зйомках

кінофільму “Тіні забутих предків”. У селі живе талановита вишивальниця Василина Янушевська.

с. Голови

Типове гуцульське село. В ньому краще, ніж в інших, збережена самобутня народна культура та побут, характерні для гірської місцевості. У 1920 р. воно було центром Гуцульського повстання проти польського колоніального режиму, яке очолив місцевий житель Дмитро Карабчук. У Голівській школі першим учителем був Л. Гарматій, якому, коли той працював у Криворівні, диктував свої твори І. Франко. Вчителював у цьому селі і талановитий письменник М. Ломацький, що емігрував у Німеччину і там написав ряд документально-художніх книг про Гуцульщину. У Головах народився і жив відомий дослідник Гуцульщини, письменник П. Шекерик (Доників), який збирав фольклорно-етнографічні матеріали для І. Франка, В. Гнатюка, М. Коцюбинського. П. Шекерик (Доників) у 1935-39 рр. організував випуск щорічника “Гуцульський календар”, друкував свої твори у різних виданнях Львова та написав гуцульським діалектом автобіографічний роман “Дідо Иванчік”, що містить 500 сторінок тексту і підготовлений до друку редакцією журналу “Гуцульщина”.

с. Довгополе

Одне з найдавніших сіл Гуцульщини розміщене в середній частині течії Білого Черемошу. У селі була одна з найстаріших церков краю, біля якої художник І. Труш намалював портрет І. Франка, у якій служив відомий священник і громадський діяч І. Попель, що брав участь у Гуцульському повстанні 1920 р. У хаті І. Попеля бували: І. Франко, Леся Українка, В. Гнатюк, О. Маковий. За матеріалами, зібраними в селі, І. Франко написав відоме оповідання “Гуцульський король”. На початку 80-х років ХХ ст., за вказівкою атеїстичної влади, старовинна сільська церква була зруйнована, що стало великою втратою для духовно-культурного життя краю. Тепер на її місці збудована нова церква.

Нами проілюстровано, як на практиці краєзнавство надає місцевості, що не має авторського походження, історизм, відкриває в її минулому, хоча б і дуже недавньому, щось зовсім нове, коштовне. Коли ми довідаємося, хто мешкав у тому або іншому будинку, яке життя протікало в ньому, що було створено, будинок цей для нас вже особливий. Він наповнюється духовним змістом, перетворюється. Перетворюється й місто, історію якого ми пізнаємо. Перетворюється ландшафт, якщо ми знаємо, які події в ньому відбувалися, які битви проходили, чиї долі вирішувалися. Ми по-особливому цінуємо місце, пов’язані із творчістю І. Франка, В. Стефаніка чи Б. Лепкого.

Краєзнавство вносить в оточення людини високий ступінь духовності, без якої людина не може осмислено існувати. Існує екологія біологічна, тобто екологія, необхідна для елементарного життя, але є й екологія культури, без якої неможливе для людини духовне життя – життя, що виховує в ній моральність, повагу до навколишнього, до минулого, турботу про майбутнє.

The article analyses the introduction of local studies literature into the system of training of organizers of tourist activity.

Key words: *local studies literature, tourism, literature process.*